

A „schwab” identitás tilalmas terei – Balogh Robert Schwab legendariomáról

Jelen dolgozat célja Balogh Robert *Schwab legendariomának*¹, a kortárs magyarországi német irodalom egyik legrelevánsabb alkotásának, irodalomszociológiai vizsgálata. Értelmezésemben abból indulok ki, hogy az irodalmi diskurzus társadalmilag meghatározott és egyben társadalmilag meghatározó praxis: meghatározza az intézményi és a szociális kontextus, ugyanakkor formálón hat vissza az őt formáló erőkre, hiszen tudást integrál, szociális szerepeket, valamint identitásokat konstruál és kínál fel olvasóinak, strukturálva azok valóságérzékelését és a valósághoz való aktív viszonyulását. Az irodalomszociológiai vizsgálat elsősorban annak a diskurzív pozíciónak az elemzését jelenti, melyet a mű betölt, egészen pontosan annak a „társadalmi feladatnak” a bemutatását, melynek elvégzésére a pozíció kialakult.² A mű fő „társadalmi feladatának” egy magyarországi német identitásmodell kidolgozását tekintem, és azt vizsgálom, mi-

¹ Balogh Robert, *Schwab legendariom: Álmoskönyv* (Budapest: Kortárs, 2004)

² Diskurzív pozíció alatt Jürgen Link nyomán azt az aktuális diskurzusokban elfoglalt strukturális pozíciót értem, mely ún. imaginatív elementáris irodalmi elemek (egy közösség által kollektíven használt szimbólumok, metaforák; érvelési és narrációs sémák stb.) intézményes irodalmi feldolgozása által társadalmi perspektívákat, illetve értékrendszereket artikulál. (Vö. Jürgen Link: *Elementare Literatur und generative Diskursanalyse* [München: Fink, 1983]; Jürgen Link, „Literaturanalyse als Interdiskursanalyse: Am Beispiel des Ursprungs literarischer Symbolik in der Kollektivsymbolik”, *Diskurstheorien und Literaturwissenschaft*, eds. Jürgen Fohrmann und Harro Müller, [Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988] 284-307.; Jürgen Link und Ursula Link-Heer, „Diskurs/Interdiskurs und Literaturanalyse,” *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 77 [1990]: 92). A diskurzív funkciót, melynek elvégzésére, illetve betöltésére az adott pozíció kialakult, Link metaforikusan „társadalmi feladatnak” is nevezi.

lyen módszerekkel integrálja a modell a magyarországi németek hétköznapi és történelmi tapasztalatait, mennyiben készíti olvasóját önreflexióra, azaz mennyiben formálja olvasója énképét.

A diskurzív pozíciót, melyet a *Schwab legendariomban* betölt, Balogh Robert a kívülálló pozíciójaként definiálja: „Próbáltam olyan személyiségeket megépíteni, akik a sváb kultúrát belülről is és kívülről is látják egyszerre. Szeretnének odatartozni, és mégsem sikerül, ez a vágy tartja bennük az életet. Némileg én is hasonlóan léteztem, kívülálló voltam, tehát akár magamat is láthatnám bennük, a saját korábbi sorsom, hogy része is vagyok meg nem is vagyok része valaminek. Hogy jó lenne köztük lenni, de ha köztük vagyok, nem bírom elviselni őket.”³

Közelebbről szemlélve az elbeszélők és a szereplők „határjáróknak” vagy még inkább „határjáró követeknek” bizonyulnak: az elbeszélők és a szereplők – gyerekek, „különcök”, „bűnösök”, „bolondok”, akik (mint olyanok) mind kívül helyezkednek el az ábrázolt közösség határain; földöntúli lények és halottak – rendszeresen átlépi a „normális” és az „abnormális”, a „valóság” és a fantázia, a földi és a földöntúli, az emberi és az isteni, az emberi és az állati, az élő és a holt, a szent és a profán között vont határt – de leggyakrabban a tudatos és a tudattalan határát. A „határjáró követ” bepillantást enged a magyarországi német identitás korábban ismeretlen tartományába, a tudattalanba. Megmutatja, miként próbálják, illetve próbálták a „svábok” hétköznapiak és történelmük traumáit tudatosan vagy nem tudatosan a tudat határán kívülre szorítani, és megmutatja, hogy a tudattalanba szorított tartalmak újra és újra megpróbálják átlépni a tudat küszöbét, megpróbálnak visszakerülni a tudatba.⁴ A „határjáró

³ Vö. Molnár Csaba, „A korai romantikához tartozom”, <http://www.litera.hu/konyvhet2004/helyszini/interju/20862.html>

⁴ Értelmezésem hátterét a „tudattalan” freudi és jungi koncepciói adják. E koncepciókat a maguk összetettségében nem lehet, de nem is szükséges irodalmi alakok tudattalanjának vizsgálatára alkalmazni. Ezért a problémát leegyszerűsítve megpróbálom a tudattalant értelmezésem alapjaként három olyan szempont alapján definiálni, melyek Freud és Jung koncepcióiban is kompatibilisek.

a) A tudattalan a tudatból kiszorított tartalmakat fog át, de elfelejtett tartalmakat is, és olyan észleleteket, érzéseket, gondolatokat is, melyek vagy, mert nem bizonyultak elég erős ingernek, vagy, mert az illető személy figyelme másra irányult, nem váltak tudatossá.

b) A tudattalan egyéni és kollektív tartalmakat is hordoz. (Freud a *Totem und Tabu*ban pszichikai diszpozíciók örökletességét tételezi, és kollektív pszichikai diszpozíciókról beszél; Jung – mint ismeretes – ezt az elképzelést viszi tovább a kollektív tudattalanban létező archetípusok tanában.)

c) A tudattalan tartalmai igyekeznek visszakerülni a tudatba. A tudat és a tudattalan konfliktusa a személyiségfejlődés kiindulópontja lehet, elsősorban az elhárító mechanizmusok tudatosítása és a tudatból tudatosan kiszorított tartalmak reintegrációja szolgálja a személyiség fejlődését.

követ” tudattalan identitástartalmakat tár fel, főként elhárított és elfojtott identitástartalmakat. A magyarországi német identitást ezen elhárított és elfojtott tartalmak alapján definiálja, a „svábokat” elhárító mechanizmusokkal azonosítja.⁵

A „határjáró követ” álomfejtő is egyben, a kiszorított tartalmakat az álomfejtés, illetve az álom útján közelíti meg, mely a mélylélektan szerint a tudattalan megnyilvánulásának tekinthető: a diskurzív identitáskonstruálás módozataként Balogh egy álmoskönyv lehetőségeit bontakoztatja ki, a tartalmi és a formai-esztétikai lehetőségeket szoros egységként kezelve. Az „álmoskönyv” megjelölés egyfelől azáltal nyer legitimációt, hogy az *Arany Legendariom* című fejezet „álmokat” re-konstruál, illetve, hogy a benne re-konstruált álmok, ábrándok, fantáziák, víziók összefoglalhatók az „álom” műfaji megjelölés alatt, ha Freud nyomán⁶ abból indulunk ki, hogy a re-konstruált álomszerű képzetekben a tudatból kiszorított tartalmak – mint az álomban – megnyilvánulnak, de egyben rejtve is maradnak. Az álomszerű képzetek paradigmájába illeszkedik a legenda is, mely szintén meghatározó szerephez jut a műfaji meghatározásban, hiszen benne a hétköznapi világ tárgyai és eseményei és a hétköznapi emberi cselekedetek (különösen a csodás elemekhez kapcsolódva) önmagukon túlra, természetfeletti vagy „magasabb” erők működésére utaló jelentéssel bírnak, mint ahogy az álomban a tudattalan működésére utalnak az „éber” világ tárgyai és eseményei és az „éber” emberi cselekedetek. Az *Álmoskönyv* a műfaji megjelölés hagyományos értelmében is működik: az *Angyal mondja álmok* című fejezet álomértelmezéseket tartalmaz.⁷ Az „angyal mondja” álmok felhasználása az *Arany Legendariomban* re-konstruált álmok értelmezésében kézenfekvő. Álmoskönyvként jelenik meg a mű, mint majd később kifejtem, nem utolsósorban műalkotás minőségében is, mely a figyelmet művészi megkonstruáltságára irányítja, ekképp tematizálva valóság és fikció viszonyát.

---

⁵ Jelen értelmezés céljai nem követelik meg a tudatból tudatosan és nem tudatosan kiszorított tartalmak szigorú elkülönítését, mivel, mint hamarosan nyilvánvalóvá lesz, e tartalmaknak a tudatba való visszakérüléséről lesz szó. A következőkben tehát kiszorított tartalmak alatt elhárított és elfojtott (a freudi terminológiában: nem tudatosan elhárított) tartalmakat egyaránt értek.

⁶ Vö. Sigmund Freud: *Der Dichter und das Phantasieren, Studienausgabe*, eds. Alexander Mitscherlich und Angela Richards und James Strachey (Frankfurt am Main: Fischer, 1969-75) Bd. X 169-179.

⁷ A fejezet bevezetése: „Kivonat a leggyakrabban előforduló álmokból. Angyal tanította értelmük, titkos jelentésük, melyre még öreganyám okított engem, s a magam tapasztalataival is megtoldottam. Az álmok hordozta szerencseszámokat is kiszámoltam, ha jól fohászokodsz, s imád meghallgattatik, akár lottón nyerhetsz vagyont (az álomhoz tartozó számjegyet zárójelben írtam le).” (95)

A magyarországi német identitás eddig ismeretlen tartománya, melybe a „határjáró követ” bepillantást enged, „meggyilkoltak” tartózkodási helye. A szöveg „gyilkos” világot ábrázol, az *Arany Legendariom* majd minden elbeszélésében történik (legalább) egy „gyilkosság”.

A [gyilkosság] jelentéssíkot állatok leölését ábrázoló jelenetek alapozzák meg. A *Kenyeret hoz elő a földből* című elbeszélésben például egy kaktust vág le a nagymama, az állat leölését naturalista részletesség rekonstruálja. Nemcsak állatok öletnek azonban meg, hanem emberek is – s a szemantikai különbség [emberi] és [állati] között megszűnik. A *Kicsit görbe vagyok* című elbeszélés arról tudósít, hogyan öltek meg egy kislányt pajtásai, a gyilkosság képeit egy disznóvágás képei fedik át: „A lány visított, tisztára mint egy malac. Nem is a lányt láttam, csak a malacot. Valaki rongyot tömött a szájába [...]. A malac ronggyal a szájában visított, rúgott. [...] A barátom ordított – Nem enged a bűdös disznó! [...] Gyerünk, szúrjad le!” (59)

A [gyilkosság] jelentéssíkjába integrálódik az evés, illetve a gyilkos étvágy is, mely az ábrázolt világ sok szereplőjét jellemzi. A *Kicsit görbe vagyokban* ez olvasható: „Hernyó mászott egy kőre, a hangyák elől. Azok csipkedték, belemartak. A hernyó már alig védekezett. [...] A hangyák nem tudják elég jól dolgukat. Buzgók, de nem együtt kínoznak, vagy hát, nem is kínoznak, csak enni akarnak, de azt is csak úgy összevissza teszik. Senki nem üvölt, csendben történik minden [...]” (56–57)

Itt megint csak megszűnik a szemantikai határ [emberi] és [állati] között. A [gyilkosság] jelentéssíkját alkotják a rontások is. A *Füstölőből hat rúd stífolder* című elbeszélésben nem tűrik tovább a brutális, családját terrorizáló sógor gonoszságait, mikor hat rúd szalámit lop a füstölőből, s ráadásul lekicsinylően nyilatkozik meglopott sógora hozzáértéséről: lábnyomát a füstre akasztják, és harmadnapra eltemetik. A *Lárvák* című elbeszélésben a nagymama szeretne megszabadulni a rontástól, ezért szobáját, ahol minden éjjel felkeresik a lárvák, felajánlja unokája családjának, akiknek korábban a kisebb szobában kellett meghúzódniuk. Az unoka azonban már az első éjszaka megmutatja a lárváknak, hol találják a nagymamát, aki aztán rövid idő múlva meghal. A [gyilkosság] jelentéssíkjába illeszkednek a kirekesztések is, melyeket a közösség foganatosít. A *Kenyeret hoz elő a földből* című elbeszélésben egy fiatal férfi a katonai behívóparancs elől az erdőbe, egy földbe vájt üregbe rejtőzik. Éjszakánként a faluba lopózik, hogy ételmelet és ruhát szerezzen magának. A falubeliek azonban, még a rokonok is, bezárják előtte pincéiket, istállóikat, a ruhát is beszedik sötétedés előtt a szárítókötélről, pedig tudják, ő a tolvaj – vagyis a közösség halálra ítéli a fiatalembert. A *Se égen, se földön* című elbeszélésben annak a nagybácsinak a varázslatosan szép feleségét „ölik meg”, akit elvitt a „fekete autó”: agyonhallgatják esetét.

A „manifeszt” gyilkosságok a „látensekre” irányítják a figyelmet, az érzelmek elfojtására, illetve „megölésére” – pontosabban: a „manifeszt” gyilkosságok igen sűrű szemantikai hálót hoznak létre a szövegben, melynek hátterén az érzelmek elfojtása is gyilkosságként értelmezhető. A legszemléletesebb példa erre a *Csendesség* című elbeszélésben található: „Volt egy fiú a háznál, csendes gyerek, az apja mégis a földre pofozta, ha úgy volt kedve. Előfordult, hogy a sárba rugdosta, el is törött a gyerek keze. A gyerek mégsem sírt soha, ez is zavarhatta az apját, azért rúgta olyan sokáig. Tényleg, miért nem sírt az a gyerek, ha fáj neki? Az apja, amikor a macska rántott húst lopott egy vasárnap, nem ordított senkivel. Másnap reggel feltúrta az ingujját, megfogta a kandúrt, és bárhogy karmolta is, el nem eresztette, fogta a kisbaltát, négyszer sújtott a tőkére, mind a négy mancsát lecsapta, aztán a szürke cirmost odahajította a szemétdombra, s bárhogy rimánkodott a gyerek, mégsem csapta agyon, ott nyöszörgött a véres macskaroncs.” (40)

Az ábrázolt helyzet tragikusan paradox: az apa kínozza a gyereket, hogy érzelmeket csikarjon ki belőle, hogy érzelmi kapcsolatba kerüljön vele, közben azonban „megöli” fia hozzá fűződő érzelmeit, mint ahogy azt a következő részlet érzékelteti: „Láttam meghalni. Bottal járt a szélütés óta, akkor is így lépegetett ki a ház elé, eső után rögtön, nézni, hogyan száll föl a pára a kövekről. Kicsúszt a kezéből a bot, s egyenesen beledőlt az árokba, arccal előre a mocsos vízbe. [...] A lábai kicsúsztak alóla. Görcsösen csapkodott. Sehogy nem tudott felállni. Az arca sülyyedt bele a mocsokba. [...] A torkából tört elő valami tompa, gurgulázó, panaszos bűgás, kiáltani akart, de sehogy se ment neki. [...] Negyedóra is eltelt, mikor a fia odaért a ház elé. Nem ment le az árokba, bevárta az anyját.” (41)

A párhuzamok a macska és az apa „kimúlása” között („láb nélküliség”, nyöszörgés) nyilvánvalóak. A párhuzamok jelentősége abban áll, hogy a [szétdarabolt] szemantikai jegy kapcsolatot teremt a szétdarabolt macska (és a többi, a műben előforduló szétdarabolt állat) és a „megcsonkított” személyiség (és a többi, a műben előforduló „megcsonkított” személyiség) között, melyek szintén „szét lettek darabolva” abban az értelemben, hogy lehasították róluk az érzelmeket, a személyiség részeit.

Fontos az is, hogy az idézett történetet egy öregember meséli el, aki évekkorábban visszahúzódott a padlásra – már maga sem tudja, miért –, és azóta ott él, akit a közösség különként, illetve bolondként kezel, aki – mint látható volt – közönyösen mesél arról a szeretetlen világról, amelyre letekint. Pozíciója akár a szeretetlen világ szeretetlen isteneként is rekonstruálható: a mindentudó elbeszélő érzelmileg (és térbelileg is) eltávolodik, illetve elhatárolja magát az alakoktól, akiknek gyilkos szeretetlenség-

géről tudósít. A szeretetlenség gyilkos világában, amely következképpen a magány világa is, mindenki gyilkos és áldozat (sőt gyilkos és öngyilkos) egyben, mint ahogy ez apa és fia idézett történetében megfigyelhető volt.

A „határjáró” elmeséli ennek a kollektívnek ábrázolt pszichikai diszpozíciónak, az érzelmek elhárításának, a szeretetlenségnek a kialakulását is. Az okokat a kitelepítés traumájában állapítja meg, a teljes bizonytalanság és kiszolgáltatottság megtapasztalásának élményében, mikor szerinte a „svábok” világba vetett alapvető bizalma⁸ megrendült. Ennek a traumának a kezelését jelentette az érzelmek elhárítása, lehasítása. A *Ducigerezd fokhagyma* című elbeszélésben a következőket mondja a halott anya fiának, aki a többi kitelepítettrel együtt a vagonban ül: „Le kell vetközni. Mindent le kell vetközni, fiam. Ne félj. Vedd le a szvettert. Úgy [...]. [...] Belül is vetközz le. Túl akarod élni? Minden indulatot vessél le. Nem vagy egyedül, mindenki fél. [...] Vessed le a félelmed, fiam.” (71)

A vagon, amelyben megöletnek az érzelmek az „*Igenis repülök*” című elbeszélésben szemantikailag egy koporsóval válik egyenlővé: „Sötét és nyirkosság volt ebben a túlméretezett koporsóban.” (28)

Az elfojtott, lehasított érzelmek azonban csak tetszhalált halnak: a tudat határán túlról újra és újra felhívják magukra a figyelmet, és ezáltal lelki „határkonfliktusokat” okoznak.

Ilyen lelki „határhelyzetet” mutat be az *Áldást mormoljon ajakam* című elbeszélés is. Annak a fiatal férfinak szerelmével való találkozását meséli el, aki a háború elmúltával se jött elő rejtekéből, a földbe vájt barlangból. A nő időközben férjhez ment, racionális döntést hozva („Azt mondta, ősszel lesz a lakodalma, engem szeret, de az anyja azt mondta, mit akar egy olyantól, mint a padláson lakó ember.” [20]), és elfojtotta a férfihoz fűződő érzelmeit. A férfival való találkozás „határkonfliktusba” sodorja, az elfojtás következtében paranoid reakciót mutat: a belső észlelet, a szeretet, melyet eredetileg a férfi iránt érzett – s melyet el kellett fojtania, mert intenzitása, döntése következtében, zavaró volt – kívülről jövő ártó szándékként jelenik meg számára.⁹ Nem képes szeretetet és ártó szándékot megkülönböztetni, pontosabban a férfi szeretetének megnyilvánu-

⁸ A fogalmat Erik H. Eriksonról kölcsönözöm (*Gyermekkor és társadalom* [Budapest: Osiris, 2002]), aki az ember önmagára és a világra vonatkozó alapvető bizalmának kialakulását (az alapvető bizalmatlansággal szemben) az emberi életciklus első szakaszába helyezi, és az anya-gyermek kapcsolat függvényeként magyarázza (Erikson szerint ugyanis az állandóság, megbízhatóság élményét ebben az életszakaszban főleg az anya biztosítja a gyermek életében). Az alapvető bizalom problémája végigkíséri az ember életét, hiszen az alapvető bizalmat egy életen át fenn kell tartani a belső meghasonlottság, elhagyatottság stb. érzésével szemben, mely a tudattalanul megélt biztonság „ elvesztése” után jelenik meg.

⁹ Freud szerint a paranoiát az jellemzi, hogy a belső észlelet elfojtás alá kerül, de tartalma, mintegy pótlékként, eltorzítva, külső észleletként jut el a tudatba.

lásait ártó szándékként, rontásként értelmezi. A hangosan megfogalmazott és ki nem mondott gondolatai közti feszültség, valamint a testbeszédében megnyilvánuló feszültség félelemről tanúskodnak: az asszony fél szeretni, és szeretve lenni. „Határai” védelmére a menekülést választja:

„- Nagyon megijesztett maga, hallja! A semmiből bukkan elő?

Zavaromban a hajam visszatúrtem a kendőm alá, a férfi bizonytalanul rám nevetett, és úgy nézett, melegem lett egyből. A kabátja belső zsebébe nyúlt, piszkos, aprócska skatulyát vett elő, a kezembe nyomta [...].

- [...] Mit akar ezzel a skatulyával? Tartsa meg a fülbevalóját [...].!

[...] Most meg mit akarhat a fél pár fülbevalóval? Mit mondanék, hogyan került hozzám? És hozzá? Talán az anyjái lehetett, vagy azt is lopta? Én is elég ostoba vagyok, leálltam ezzel a szerencsétlennel, kellett nekem átvágnom ezen a bozóton, ha kiderül, ez az ostoba falu a szájára vesz... nem akarom a szégyent.

- Ostoba vagy! Ostoba vagy, érted! - tegezésbe váltottam. Félttem tőle.

- Nekem férjem van, két szép gyerekem. [...] Te meg itt magyarázol, nekem? Hogy ég és föld között lebegsz? Engem keresel? Áldást mormoljon ajakam, ne átkokat? Zagyvaság. [...]

Csak beszélt, de a szaga elviselhetetlen. Nem is hallottam, mit szaval itt nekem. [...] Nehezemre esett megszólalni, hogy én asszony vagyok, hiszen tudja. [...]

- Hallja, amit mondok? Hagyjon engem nyugton! [...] Mit képzelsz maga?! Magára ereszteném a kutyákat, ha jönne, de maga még azokat is megbűvöli. Megmondtam már öt éve, nem vagyok az a buta menyecske, akit a szemével megigéz. Ne hozzon a tornácra több mezei virágot. Vagy hozhat, ha akar, eddig is a tehén elé vettem minden csokrát. Maga úgyszólván csak félnotás. [...] Ne beszéljen itt nekem, engedjen! [...] Megyek.

Megfordultam, és ahogy csak bírtam, mentem a falu felé. Nem néztem vissza. Ne is lássam ezt az alakot, ezeket a sötét lángú szemeket soha többé! Ne ártson nekem, sem a gyermekeimnek.” (24-27)

Az érzelmek elhárítása a mű más szereplőinél még kevésbé sikeres, mint ennél az asszonynál. A sikertelen hárítás főleg a férfialakokat ösztönzi „határátkelésre”. A „határjárás” esetükben szemantikailag [védetségkeresés]-ként, [az „anyához” való visszatérés]-ként konstruálódik. Így az imént idézett jelenet férfialakjának „határjárása” is, aki a következőkkel szakítja meg az asszony monológját:

„- Ne harapdáljad az alsó ajkad. Honnan jössz? Napszámból? Fogadd el szépen a függőt. Anyámé volt. Az egyik elveszett. Elhatároztam, ha még egyszer találkozunk, neked adom. És elmondok mindent. Mint a templomban, gyónáskor. Segítsél! Adjál tanácsot! Fáj belül, talán a szívem, nem tudom, de annyira fáj, elsötétül előttem az égbolt néha. Alig bírok enni és aludni...” (26)

Az asszony alakja a férfi érzékelésében összefonódik anyjával (a kapcsolatot a fülbevaló van hívva jelölni), és az „anyaszentegyházéval” is, mely – a gyónás révén – a lelki, pszichológiai segítség lehetőségeként jelenik meg. A vágyott biztonság azonban nem adatik meg a férfinak, sem barlangjában, mely az anyaól hagyományos szimbóluma, sem az asszony szívének „tornácán”, ahonnan minden „virágát” kidobják.

Nem adatik meg a vágyott biztonság a *Szűz Mária és a kiseded* című elbeszélés papjának sem, aki nem tudja lehasítani érzelmeit, jöllehet hivatása megkövetelné. Érzelmeihez a szexualitáson keresztül próbál vissza(?)találni, következőképpen átlépi a katolikus egyház által felállított határokat. Egy tizenkét éves kislánnyal létesít szexuális kapcsolatot, az érzelmekhez való útját a vallás útjaként szeretné – önmaga előtt is – feltüntetni: a betlehemben a kislány játssza Szűz Máriát, a pap a Szűzanyával él meg „szerelmi” aktust.^{10 11} A kislány teherbe esik, mire a papot elhelyezik. Meg kell jegyezni, hogy a pap is gyilkos és öngyilkos egyben: a kislány elől elveszi az egészséges személyiségfejlődés lehetőségét, de lerombolja önbecsülését is, és a közösség számára is „meghal”.

A védettség tartós állapotként csak a holtaknak jut osztályrészül az ábrázolt világban. A halál minden korábban fájdalmasnak megélt határt felszámol: „Angyalokat várunk. Vagy patás sereget. Fényt, sötétséget. Valamit. De nem történik semmi. [...] Forró és leírhatatlan az ébredés a koporsóban. Ahogyan magamhoz térek, és mindent érzek.” (75)

A halálban tehát azok a határok is megszűnnek, melyeket az elhárító mechanizmusok vontak: a halálban újra érezhető az érzelmek, a holtak képesek az életben fájdalmasan hiányolt érzelmi közösség kialakítására.

---

¹⁰ Vö. „Ő volt a fiatal Szűz Mária, festeni sem lehetett volna szebbet. [...] Játékos kislány és naiv, egyszerű lélek. Csak úgy ragyogott a tekintete. [...] [...] nem tudtam gondolkodni a közelében. Ha kérdezett, a tekintete égetett, olyan érzések kaptak lángra bennem, amelyeket senki más iránt nem éreztem. Tizenkét éves se volt talán. [...] [...] ketten maradtunk. Ráadtam a stólát. Tényleg ő volt maga Szűz Mária. [...] Szép vagyok, Atya? - kérdezte. [...] Alsó ajkamba haraptam, hogy fájjon, vértett már, megeredtek a könnyeim. - Igen, gyönyörű vagy, magad vagy Szűz Mária.” (52-53)

¹¹ A mélylélektan értelmében a mű majdnem minden férfialakjánál anyakomplexus diagnosztizálható (vö. Verena Kast, *Vater-Töchter Mutter-Söhne: Wege zur eigenen Identität aus Vater- und Mutterkomplexen* [Stuttgart: Kreuz, 1994]), mely gátolja autonóm identitásuk kibontakozását, a legegységelműbben a papnál, aki az „anyával” létesít szexuális kapcsolatot. Az „anya” mindent, ami „anyáskodóan” hat, képvisel, a védelmezőt (Szűz Mária mint patrónus a *Szűz Mária és a kiseded*-ben, az „anyaszentegyház” az *Áldást mormoljon ajakamban*), a befogadót és az elnyelőt (a skatulya szexuális vonatkozásai az *Áldást mormoljon ajakamban*, a barlangszimbolika ugyanott) stb. Ezek a komplexusok azért fontosak értelmezésem szempontjából, mert olyan traumákra utalnak, melyek az ábrázolt alakok személyiségfejlődését visszavetették, és ezáltal a kitelepítés kollektív traumájának hatásait erősítették – azaz további, egyéni adatokat szolgáltatnak az „alapvető bizalom” megrendülésének magyarázataként, melyet fent a szeretetlenség okaként mutattam be.

A *Ducigerezd fokhagyma* című elbeszélésben olvashatjuk: „Apámmal például soha nem jöttünk ki jól, amíg élt. Azóta? El sem lehet választani bennünket. Itt fekszik pár méterre. Csak átszólok hozzá, hogy hahó, Papus? Mit szólnál egy kis emlékezéshez? S anélkül, hogy egymáshoz érnének [...] egyszerűen érezzük egymás érzéseit. Nem is értem, hogyan lehetséges ez. Átérezem, milyen volt, amikor megbüntettet, s ő átérzi, milyen volt bűnhődni. Kell ennél több? Anyámmal, mostohámmal ugyanezt többször is megtapasztaltuk.” (76)

A halállal bekövetkező változások a szemantika nézőpontjából pozitívnak értékelhetők, hiszen a halál a vágyott oltalomba, az „anyaföldbe” való visszatérést jelenti. A változások megítélése azonban pragmatikai szempontból nézve nem ilyen egyértelmű, hiszen a változások pragmatikailag életképtelenséget jeleznek.

Ezzel az életképtelenséggel szemben kínál az álmoskönyv – műalkotás minőségében – „mentális terápiát” olvasójának. E terápia re-konstruálásához szükséges az *Arany Legendariom* utolsó elbeszélésének értelmezése.

A *látogató meséje* egy kitelepített magyarországi látogatásáról tudósít. Meg kell jegyezni, hogy a hazalátogatók érzelmi „határjárásáról” korábban a magyarországi német irodalomban nem beszéltek olyan bátorsággal és nyíltsággal, mint Balogh: „Először tértem haza Németországból. Lehetett volna már régebben is, de nem mertem, valami mindig visszatartott. [...] Mindig elhessegettem a múltam, félttem a szembesüléstől [...]. Félek, ha feltörnek az emlékek, sírnom kell. [...] Ötven éve nem énekeltem ilyesmit, hogy »Édesalma, édesalma, érik a kertemben, / erre jönne szép leányka, szólj, várjon meg engem«. Ötven évig tartott elfelejteni az egészet, s egy pillanatig, amíg előjött valami érzés, és most fojtogat. [...] [...] én meg, nem értem, miért, de arcon csókoltam mindenkit, aki az utamba esett, és sírtam. Nem a meghatódástól, nem tudom, miért.” (86)

Azért sír, mert tudattalanjának zsilipét átszakítja a felhalmozódott nyomás.

A hazalátogató, akiben a hivatalos ünneplés visszatetszést kelt, elmegy, és megkeresi régi házukat, ahol kábulat vesz rajta erőt. Ebben az állapotban különös dolgot él meg, megtapasztalja a mentális stabilitás élményét: kábulatában feloldódik az a kínzóan megélt köztes állapot, mely a mű többi szereplőjét is gyötéri, s melyben a térbeli megosztottság a személyiség meghasonlottságát artikulálja¹², a kozmikus hontalan látogató kozmikus

¹² Szemléletes példa erre az „*Igenis repülők*” egy részlete, melyben az elbeszélő a vagon valóságától próbál meg elmenekülni, „elrepülni”: „Visszaszálltam végül. [...] Hogy együtt legyünk megint. Mégsem vihetek magammal mindenkit a levegőbe. Akit szerettem, az a földön jár, minden lépésére ügyel, hogy az a földön legyen. A vagon tetejét visszaigazgattam, a szálkákat elsímítottam, nehogy észrevegye valaki, mi is történt. Visszaerőltetem ingem alá mindkét szárnyam, kis koszt vettem a számba, szokjam a föld ízét. Kinyitottam a szemem.” (32)

fává változik, s kozmikus faként összeköti az eget és a földet, melyek a műben egyébként mindig egymástól elválasztva jelennek meg¹³: „[A cigaret-tát] A számba dugták, mélyen beleszippantottam, és ahogy átjárt a füst, úgy nőtt meg a férfi, úgy nőtt bennem a várakozás, csak hallgattam, a paraszat bámultam, nem hiányzott semmi. A házra gondoltam. Nem is igazán a házra. A kertre. Minden kiszáradt fára. Leginkább egy almára.

- Jól gondoltad, testvérem! Állj fel, lábujjaddal túrj le a földbe, hatolj a göröngyök közé, íme a gyökered, szívjad magadba az éltető vizet, Karjaid nyútsd az ég felé, emeljed fel a fejed, ne csüggedj el, légy büszke, íme a te dicső koronád, hét ágad nyúl az ég felé, rád az éltető nap itt ragyog. S lábad, derekad tartsd egyenest, hogy ég és föld között megállj, hogy ég és föld között legyen kapocs, ahhoz kellek törzse a fának. Mert mostantól te fa vagy, almafa. A Paradicsomkert első fája, tudója mindennek, jónak és rossznak, ismerője földnek, víznek, tűznek és levegőnek. Ismerője napnak, ismerője szélnek, ismerője örömmnek s próbának. Ismerője várakozásnak, ismerője adakozásnak, elfogadásnak, ismerője az örök tudásnak.

Csak álltam ott, még inkább lebegtem, tényleg almafaként, s a szavaktól éreztem, miként zsendülnek ujjaimból ágak, ágakból rügyek, miként bomlik virágba minden rügy, halványszín, puha szirmaim csiklandták a napsugarak, körbedönögtek a méhek.” (92)

A látogató már a „paradicsomi” élmény előtt is felismeri, hogy a háritás hibás, illetve elégtelen lelki stratégia: „Mindig, mindenhol velem marad ez a ház, pedig igyekeztem elfelejteni. [...] Elrejtetem, takargathatom, el is feledkezhetem róla, akkor is velem marad.” (90) Utolsó szavai, melyekkel az élményre is reflektál: „Kiértünk a faluból, igen, megyünk, ha nem is haza, de innen el. Nincs nekem itt már dolgom semmi.” (93) Az utolsó mondat két egymással szemben álló értelmezést is megenged. Az egyik, hogy a látogató nem von le következtetéseket az élményből további életére vonatkozólag, és elhárítja a „paradicsomi” élményt - függetlenül attól, hogy tudja, a háritás nem vezet eredményre. A másik, hogy „itt” már azért nincs semmi dolga, mert felismerte, hogy a ház (és azzal az almafa) mindig vele lesz, azaz mentális stabilitásának erősítésére bármikor és bárhol felidézhető.

Megítélésem szerint az *Álmoskönyv* a látogató alakjában saját olvasóját teremti meg, azaz a látogató lehetséges magatartásmódjai az olvasó lehetséges magatartásmódjai, a befogadás lehetséges módozatai. A látogató kábulata összefüggésbe hozható az olvasás „szelíd narkózisával”¹⁴, mind a

¹³ Vö. *Se égen, se földön*; „Hogy ég és föld között lebegsz?” (25) stb.

¹⁴ Freud a *Das Unbehagen in der Kultur*ban az esztétikai tapasztalatot „szelíd narkóziként” definiálja. (Vö. Sigmund Freud, *Studienausgabe*, eds. Alexander Mitscherlich und Angela Richards und James Strachey, [Frankfurt am Main: Fischer, 1969-75] Bd IX, 212.)

látogató, mind az olvasó „imaginációs játékban” vesznek részt, és mindkettejük számára szabad a döntés, hogy a „játékot” „kábulatnak” tekintik, és elutasítják, vagy módszernek tekintik, és mentális terápiaként alkalmazzák¹⁵ mentális stabilitásuk erősítésére – hiszen a játékban folyó szimbólumképzés tudatos és tudattalan kiegyensúlyozására, a pszichén belül felépő ellentétek összebékítésére és újraegyesítésére törekszik.

Az *Álmoskönyv* funkcióját tekintve ez azt jelenti, hogy a „határjáró követ” elvezeti az olvasót a fantáziához, a határ azonban elválasztja a műben megalkotott fantáziát a környező valóságtól – vagyis a műalkotás-státusz nyitott határt jelent. Az olvasó, aki azzal a biztonságtudattal léphet a fantázia területére, hogy bármikor ki is léphet onnan, eldöntheti, hogy elhátárolja, megvédi saját realitását az olvasottaktól, vagy belevonja az olvasottakat saját realitásába, például úgy, hogy az olvasottak alapján tudatosít magában eredetileg nem tudatos, de a szövegben „felismert” lelki problémákat, feszültségeket, vagy úgy, hogy (legalább időlegesen) felszabadít olyan lelki energiákat, amelyek ezeket a feszültségeket elnyomni, elfojtani segítettek. Az olvasónak felkínáltatik az önmagára ismerés lehetősége, ugyanakkor az olvasottak egzisztenciálisan semmire sem kötelezik.

Mivel a „határjáró követ” folyamatosan kommunikálja fikcióalkotó tevékenységét, a határ mindvégig nyitva áll. A „valóság” és a „fantázia” közötti határjárást egy hosszabb idézettel szeretném szemléltetni, mely számomra azért is relevánsnak tűnik, mert akár a mű keletkezéstörténete-ként is értelmezhető volna. Az *Első világháborús katonakabát* című elbeszélés egy kabátról szól, melytől örököse sehogy sem tud megszabadulni, mert a kabáthoz éjjelente visszajár rég meghalt tulajdonosa, a dédnagyapa, aki nem is visszajárásával ejti kétségbe a rokonságot, hanem azzal, hogy éjszakáról éjszakára kiüríti a katonakabát aktuális őrzőjének éléskamráját. Az örökös, a dédunoka, keresi a megoldást: „Még egy ideig huzakodtunk, de végül sikerült megegyeznünk. Felőlem jöhet ő éjszakánként, csak ne csináljon ribilliót, azt én is tudok, megint elhajtottam az aktuális barátnőm. Nyugalmat akarok, regényt írok, ne halljam meg minden éjszaka, ahogy zabál. Ehet, ihat, ha akar, szép lassan nyeljen magába mindent, de hagyja békén aludni a dédunokát, mert másképpen a dédunoka nem tud írni. És kössön bogot a farkára, vagy csendesebben vizeljen, és ne énekelje azokat az özönvíz előtti bakanótákat. Segítsen valahogy pénzt keríteni, nemigen fizetik ma az írókat, ösztöndíjat se kaphatok többet, mind megnyertem, ami volt, nem tudom, hogy miből éljek, és aki három embernél is többet eszik egy ültő helyében, annak nem elég a fél rúd szalámi, mi-

¹⁵ Imaginációs játékokat gyakran alkalmaznak a drogfüggők terápiájában. Általuk a betegek olyan konfliktuskezelő stratégiákat ismernek meg, melyek teret engednek a fantáziának, de azáltal, hogy önismeretet közvetítenek, vissza is vezetnek a valósághoz.

ből finanszírozom magát, dédpapa? Se elásott kincsről, se lóversenyről nemigen hallott az öreg, valami álmoskönyvről beszélt, ami a Szerb utca végében, egy kis szobában volt a szalmazsákba rejtve, és hogy abban a lottószámok mind benne vannak, de az öregasszony, aki az utolsó Brauchfrá volt a faluba, meghalt valamelyik télen, és a fia elégette a szalmazsákot, vele az álmoskönyvet, a lottószámokat... Mindent azért én se hiszek el, öreg!

Megegyeztünk, eladhatom a katonakabátot, az Isonzót megjárta, ez az értéke. Rájöttem, szereti az öreg, tudom, nappal ebben hál, ezért szakadt le az akasztója, kétszer is. A papa hízik napról napra, vastag damillal erősítettem meg azt a fránya akasztót, így annyit ehett a világban, amennyit csak bír. Meghirdetjük újságban, megkérjük az árát, aztán bírják a vevők, amíg bírják, úgyis visszahozzák a kabátot, és a dédpapát is benne, mi meg pénzt vissza nem adunk, elvégre jó állapotú ruhaneműt vásároltak. S ha újra fogytán a kosztpénz, hirdetésünk megint. Addig is hetente főzünk füstölt csülkös bablevest, meg kiflikoch is lesz, megígérem. Jó lesz így, papa?” (84–85)

Azáltal, hogy a „valóságot” és a „fantáziát” egymásba játszatja, a „határjáró követ”, mint egy jó álomfejtő pszichológus, provokatívnak és nagyvonalúnak mutatkozik egyszerre. „Mit álmodban láttál, azt álmodban láttad, álmodtad azt, hogy álmodsz. Mikor kinyílt a szemed, láttál mindent, bűnöd bűn álmodban, s ébren” (97) – áll az *Angyal mondja álmodban* az „alma” címszó alatt. Vagyis a „határnyitás” konfrontációt, szembesülést provokál. Ugyanakkor a határ álomszerű, köztes állapotban őrzi az elbeszélést, tehát lehetővé teszi, hogy az olvasó, aki fél a szembesüléstől, tovább aludjon, vagyis tovább halogassa a konfrontációt.

Az, hogy az *Álmoskönyv* az elbeszélést köztes állapotban rögzíti¹⁶, nemcsak az individuális olvasási aktust illetően lényeges, nemcsak az individuálpszichológia szempontjából, hanem a szociálpszichológiából is. Az *Álmoskönyv* szociális esemény jellegét ölti, ha figyelembe vesszük, hogy ez az álomszerű köztes állapot, mely – mint az eddig elmondottakból kiderül – a tudattalan megnyilatkozása és elfedése is egyben, szociális kompromisszumot céloz. Az *Álmoskönyv* megtör ugyanis egy tabut, a „sváb” közösség némaságát.

---

¹⁶ Az álomszerű köztes állapot elsősorban az elbeszélői pozíciókból adódik. A pozíciókat egy táblázatban mutatom be, mely a pozíciók azon jegyeit veti össze, melyek az elbeszélők „határjárására”, köztes állapotára vonatkozathatók. A táblázatban elsősorban a következő szimbólumszótárra támaszkodom: Pál József és Újvári Edit, eds., *Szimbólumtár* (Budapest: Balassi, 1997). Mivel a táblázatban a „határátlépésekre” koncentrálok, nem tüntetem fel, melyik jegy melyik kultúrkörben alakult ki. A táblázatot lásd a 73. és a 74. oldalon.

Paratextusként, metanarrációként (kicsit átalakított formában) annak a férfinak a szavai szerepelnek a könyvborítón, aki gyermekként részt vett a kislány megölésében, de a háritás következtében nem tudja, hogy az eset valóban megtörtént vagy csak visszatérő álom: „Azok a képek talán nem is igaziak. Csak látások. Ha látások, nem szabad elmondani senkinek, mert azt nem szeretik az angyalok. A látás minket tanít. Nekünk pedig hallgatni kell az angyali látásokról.”

A néma közösség számára a hallgatás, úgy tűnik, az elszenvedett, kimondhatatlan fájdalom adekvát kifejeződése, mely egyben folytonos emlékezést is jelent a történetekre – igaz, érzelmek nélküli emlékezést. A közösség láthatólag ebben a hallgatásban lokalizálja identitását. Ezt a hallgatást töri meg Balogh, mikor megnyitja a „sváb” identitás tilalmas terét, mikor – ha rejtett, álomszerű formában is – közlésezi az elhallgatottat.

A tabutörés megítélésem szerint a traumatikus események feldolgozásában céloz új stratégiákat, a merev, néma gyászt elutasítva sürgeti az elhárított identitástartalmakkal való szembesülést.

A „határjárás” az ember önmagához vezető útját mutatja: a tudattalan tartalmaival – mint a személyiség mozgatórugóival – való szembesülés, a tudattalan tartalmainak tudatosodása, a belső feszültségek kiegyenlítése nem könnyen járható út, az ember önmagára ismerésének folyamata meglehetősen fájdalmas. Az út azonban a tudatos személyiség kialakulásához vezet, és az ember önmagával való megbékélése együtt jár környezetével való megbékélésével, egy az embertársakhoz való toleráns viszony kialakulásával is. Az egyén és a közösség önképének alakítása csak ezen az úton lehetséges.

Az eddig mondottakat összefoglalva elmondható, hogy Balogh a magyarországi német identitás eddig ismeretlen terének megnyitásával ezen identitás radikális megújítására tesz kísérletet, illetve ajánlatot. Ebben, feltehetőleg, a kívülálló szívós, és talán reménytelen vonzalma motiválja, aki meghagyja szeretete tárgyának – „svábjainak”, akik, úgy tűnik, képtelenek szeretni önmagukat – vélt szabadságát. Ajánlatát büntetést kockáztatva teszi, hiszen a mesékben a tabuzónák megsértése, a tiltott ajtó kinyitása mindig büntetést von maga után, az ajtó feltárója mindig életét kockáztatja, mindazonáltal az adott probléma megoldása csak az ajtó kinyitásával válik lehetővé, az ajtónyitót a „jobb jövőt” készíti elő. Bízom benne, hogy Balogh Robert „határnyitása” eredménnyel fog járni.

IRODALOM

- Balogh, Robert: *Schwab legendariom: Álmoskönyv. [Schwab legendariom: Traumbuch]*
Budapest: Kortárs, 2004
- Erikson, Erik H.: *Gyermekkor és társadalom*. Budapest: Osiris, 2002
- Fohrmann, Jürgen und Harro Müller, eds. *Diskurstheorien und Literaturwissenschaft*.
Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988
- Freud, Sigmund: *Studienausgabe*. Mitscherlich, Alexander und Angela Richards und
James Strachey, eds. Frankfurt am Main: Fischer, 1969-75
- Jung, Carl Gustav: *Der Mensch und seine Symbole*. Zürich: Buchclub Ex Libris, 1986
- Kast, Verena: *Vater-Töchter Mutter-Söhne: Wege zur eigenen Identität aus Vater- und
Mutterkomplexen*. Stuttgart: Kreuz, 1994
- Link, Jürgen: *Elementare Literatur und generative Diskursanalyse*. München: Fink, 1983
- Link, Jürgen und Ursula Link-Heer: „Diskurs/Interdiskurs und Literaturanalyse.“
Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik 77 (1990): 88-99
- Molnár, Csaba: „A korai romantikához tartozom.”
<http://www.litera.hu/konyvhet2004/helyszini/interju/20862.html>
- Pál, József és Újvári Edit, eds. *Szimbólumtár*. Budapest: Balassi, 1997

ALOM	BOLOND	GYERMEK	ANGYAL	MÁMOR	KOPORSÓ	SÍR
összeköt az „égt” hatalmakkal		ártatlansága révén összeköt az „égt” hatalmakkal	összeköt az „égt” hatalmakkal			
az istenek üzeneteit közvetíti	Isten követe	Isten követe	Isten követe	„szemlélődés”		
egy „másik” valóságról tudósít	egy „másik” valóságról tudósít			egy „másik” valóságról tudósít		
és ezáltal az „igazság” szabad, azaz a királyi és az egyházi hatalomnak nem teljes egészében alávetett képviselőjeként jelenik meg	az „igazság” szabad, azaz a királyi és az egyházi hatalomnak nem alávetett képviselője	az „igazság” szabad képviselője				
a tudattalanról tudósít, illetve annak egyik megjelenési formája	az ártatlanság megtestesítője	a paracicsomi ártatlanság megtestesítője				
irracionális, elmosódott	a „normális” rend megfordítása a tudattalanba, a hajdani ártatlanságba való visszatérés	ártatlansága a tudatlanság, az ismeret ellentéte		a tudat kitágulásának tűnik		
értelmetlennek, kaotikusnak tűnik	ironikus tudattal bír					
a „valós” világ határain kívül létezik	az irracionális képviselője			megszabadít az értelem kontrolljától		
az illúziót testesíti meg	a káoszt képviseli, illetve szimbolizálja					
lászavilágot jelent meg	„Bolond-országban” él					
	„álmodozó”			„álmodozó”		
	leleplezi a látszatot					

ALOM	BOLOND	GYERMEK	ANGVAL	MÁMOR	KOPORSÓ	SÍR
megkettőzi a személyiséget	megkettőzött személyiség			megkettőzi a személyiséget		
„álarcolkat” kölcsönöz	álarcolkat hord			„álarcolkat” kölcsönöz		
	az újjászületés szimbóluma	az újjászületés szimbóluma			az újjászületés szimbóluma	a feltámadás és az újjászületés szimbóluma
elemzése, értelmezése elősegíti a személyiségteljesítést	„javulásra” ösztökél, azáltal, hogy rámutat a hibákra, illetve a bűnökre	ártatlansága révén a tökéletessé válás személyiség szimbóluma				
					az anyai/anyaméh szimbóluma	az anyai/anyaméh szimbóluma
halál-szimbólum (a görög Mitológiában Hüpnosz és Thanatosz ikertestvérek)					halál-szimbólum	halál-szimbólum
			az öröklét szimbóluma			
					a védettség, a végső nyugalom helye	a védettség, a végső nyugalom helye
	utazó		utazó		„jármű”, melyen a holtat a túlvilágra szállítják	
angyalként is ábrázolják			gyermekként is ábrázolják			